

KAPITALO TEORINĖ IR STRUKTŪRINĖ PARADIGMA: TEISINIAI ASPEKTAI

Dr. Julija Kiršienė
Doktorantė Agnė Tikniūtė

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Civilinės ir komercinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 45 45
Elektroninis paštas Julija.Kirsiene@vdu.lt

*Pateikta 2004 m. gegužės 17 d.
Parengta spausdinti 2004 m. rugsėjo 1 d.*

Pagrindinės sąvokos: finansinis kapitalas, Nuosavybės teisių registras, kapitalizaciją lemiantys veiksniai.

Santrauka

Straipsnyje atskleidžiami kapitalo fenomeno teisiniai aspektai. Pirmąją straipsnio dalį, kurioje tiriama kapitalo teorinė paradigma, sudaro trys skyriai, kuriuose analizuojama kapitalo genezė, kapitalo ir turto santykis bei turto tapimo kapitalu prielaidos, kapitalo formavimą ir apyvartą užtikrinančios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos funkcijos. Antrojoje straipsnio dalyje analizuojami kapitalo kaupimą ir struktūrą lemiantys veiksniai, įteisinti teisės normose.

Įvadas

Lietuvos ir užsienio šalių autorių teisės mokslo darbuose pasigendama kapitalo, kaip teisinio reiškinių, sampratos, jo atsiradimo prielaidų bei paskirties analizės. Dėl kapitalo teisinės doktrinos stokos teisininkai vengia šios sąvokos¹ arba dažnai ją vartoja netiksliai, ne pagal paskirtį². Ekonomistai, priešingai, šiai kategorijai skiria ypatingą dėmesį. Tačiau kapitalą, kaip socialinį reiškinį, dažnai teisininkai ir ekonomistai supranta skirtingai. Skirtingų sričių specialistai vartoja tą patį *kapitalo* terminą, tik jam suteikia skirtingą turinį, jį skirtingai interpretuoja, ir dėl to kyla įvairių praktinių problemų. Šiuolaikinė ekonominė apyvarta kelia neišvengiamą teisės bei ekonomikos mokslų integracijos reikalavimą, todėl šiuo straipsniu ketiname nors iš dalies užpildyti teisinės minties spragą ir aptarti pagrindinius kapitalo fenomeno teisinius aspektus. Šio darbo objektas – turto, kaip tradicinio nuosavybės teisės objekto, tapimas kapitalu.

¹ Ūkinė bendrijų įstatyme [1], mūsų nuomone, nepagrįstai atsisakoma *kapitalo* sąvokos, nes ūkinės bendrijos narių įnašai į bendrijos turtą atitinka straipsnyje išdėstytą kapitalo sampratą.

² Kai kuriuose teisės aktuose (pvz., Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymo 3 str. [2]) kapitalas yra priskiriamas finansiniam turtui. Jei *finansinio turto* sąvoka apima kapitalą ir iš turto valdymo, naudojimo bei disponavimo juo gautus pinigus, tai finansiniam turtui priskiriamos finansinio turto atsiradimo prielaidos: kapitalas bei finansinio turto apyvartos pasekmės – pinigai. Būtent pinigai yra tai, kuo civilinėje apyvartoje siekia virsti finansinis turtas, o teisės, kurias gauna asmenys, sukūrę *kapitalą*, kaip atskirą turčinį kompleksą, skirtą teikti *pajamų srautui*, sudaro šių asmenų finansinį turtą.

Straipsnio tikslą – atskleisti kapitalo, kaip teisinio reiškinių, turinį, ypatingą dėmesį skiriant kapitalo sampratai ir struktūrai, – padės pasiekti šie uždaviniai: kapitalo teorinės paradigmos apžvalga per kapitalo sampratos genezę, išskiriant turto tapimo kapitalu prielaidas, formalios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos, įtakos kapitalo formavimuisi aptarimas bei kapitalo kaupimą bei struktūrą lemiančių veiksnių apibūdinimas.

Siame darbe keliamos dvi hipotezės:

- Kapitalo tapatinimas su pinigais yra metodologinė klaida, nes kapitalas, kaip turtinis kompleksas, gali būti formuojamas iš įvairaus turto: materialaus, t. y. žemės, pastatų, įrenginių, bei nematerialaus – turtinių teisių, intelektinės veiklos rezultatų, taip pat pinigų, kuriais siekiama gauti pajamų srautą.
- Kapitalo, kaip pridėtinės vertės generatoriaus, formavimąsi, kaupimą ir struktūrą lemia nuosavybės teisių įgyvendinimo sistema, kuri aptarta per kapitalizacijos reiškinius veikiančius teisės normose įteisintus veiksnius.

Atskleidžiant kapitalo sampratą, pasinaudota istoriniu (skirtas parodyti kapitalo sampratos genezę), sisteminiu ir lyginamuoju (skirtas atskleisti kapitalo ir turto santykį bei išanalizuoti kapitalo formavimąsi ir apyvartą užtikrinančios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemą bei kapitalo kaupimą bei struktūrą lemiančius veiksnius) metodais.

1. Kapitalo genezė

Kapitalo terminas atsirado iš lotynų kalbos žodžio *capital*, reiškiančio *naminio galvijo galvą*. Pagal analogiją, kaip galvijai, be savo natūralios vertės – mėsos, pieno, vilnos ir kt., – turi savybę daugintis – gaminti pridėtinę vertę, taip ir kapitalas, apimdamas turto materialųjį matmenį, gali sukurti pridėdamąją vertę – papildomą pajamų srautą [3]. Didysis ekonomikos klasikas Adam Smith, vėliau Karlas Marksas, tikėjo, kad kapitalas yra varomoji rinkos ekonomikos jėga. Vis dėlto kapitalo potencialas lieka teorinė abstrakcija, kol nuosavybės teisių įgyvendinimo procese jam nesuteikiama lanksti forma: kad turtas virstų kapitalu ir civilinėje apyvartoje kurtų pajamų srautą, jis turi būti tam tikru būdu objektyvizuotas ir formalizuotas.

1.1. Istorinė kapitalo idiosinkrazija

Istorinės Europos finansinio kapitalizmo ištakos siekia XVI a. Kapitalo koncentracija sukėlė pirmąją pramoninę revoliuciją. Dėl kapitalo koncentracijos atsirado ištis didelės prekybos ir laivų statybos galimybės, o finansinis tarpininkavimas tapo priemone padidinti pelno gavimo galimybes. Nors tikrasis finansinio kapitalo sampratos turinys susiformavo tik XIX a., kai kapitalo koncentracija sukėlė antrąją pramoninę revoliuciją, siejamą su automobilių, elektros ir cheminių preparatų pramone [4], reikia pripažinti, kad kapitalo rinkos, kurioms būdingi visi rinkos požymiai, Vakarų Europoje atsirado daug anksčiau [5, p. 4].

1.2. Teorinė kapitalo paradigma: nuosavybės doktrinos raida

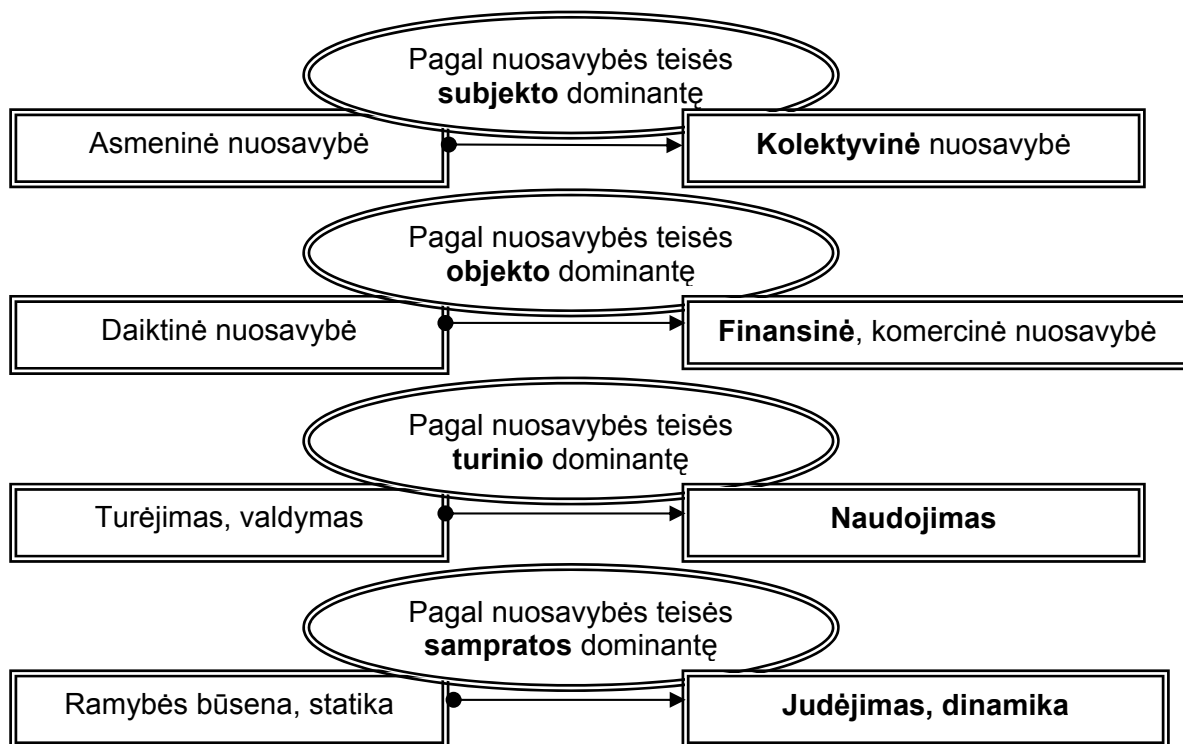
Kapitalo koncentracijos ekonominiai procesai turėjo įtaką teisiniams santykiams ir visų pirma jų substratui – nuosavybei. Kapitalo centralizacija pasiekė iki tol neregėtą dydį ir nuosavybės doktrinoje sukūrė naujų kolizijų. Centralizuotas kapitalas nebesiderino su prigimtinė neribotos nuosavybės idėja, akcinis kapitalas – su tradiciniu, nuosavybės teisei būdingu betarpišku nuosavo turto valdymu [6, p. 133]. Šių naujų reiškinių atsiradimas vertė iš esmės peržiūrėti daugelį suformuluotų teorinių teisinių sampratų.

Jau XIX amžiaus pabaigoje teisės teoretikai ėmė skirti ypatingą dėmesį naujos nuosavybės teisės sampratos formavimui. Prancūzų teisininkas L. Duguit savo darbuose nuosavybę aiškino ne tik kaip subjektinę teisę, o pirmiausia kaip pareigą visuomenei [7, p. 160]. Jam pritarė jo amžininkas vokiečių teisininkas K. Renner, kuris numatė nuosavybės doktri-

nos plėtros kelią nuo tradicinės sampratos iki kapitalo: „Pirmiausia atsiras tokie nuosavybę reguliuojantys teisiniai institutai, kurie techniškai atims iš savininko turta, antra, kolektyvinei valiai teisiškai bus pavaldi privati nuosavybė“ [8, p. 78].

Beje, XX amžiaus antrajame dešimtmetyje vokiečių teisininkas J. Hedemann taip pat akcentavo socialinę nuosavybės paskirtį bei savininko pareigas visuomenei. Jis įrodinėjo nuosavybės, kaip valdymo (vok. *Habens*) dominantės, atsitraukimą, užleidžiant doktrinoje vietą nuosavybės, kaip naudojimo (vok. *Nutzgewalt*), sampratai. Jeigu anksčiau savininkas pats valdė savo turta, tai dabar kitų to turto valdytojų (ne savininkų) įtaka nuosavybei viršijo visas įprastos nuosavybės teisės doktrinos ribas [9, p. 17]. Šiuolaikinės lietuviškos nuosavybės teisės doktrinos teoretikas V. Pakalniškis teigia, jog „ši (J. Hedemann – J. K. pastaba) doktrina valdymo nelaiko pagrindine savininko teise (...). Svarbiau, kas turi teisę gauti naudos (naudoti)“ [10, p. 76].

Šiuos teorinius nuosavybės sampratos pasikeitimus lėmė vis labiau įsigalinti akcinė ir kitų vertybinių popierių nuosavybė, susijusi su daiktine nuosavybe. Taip įprasta *statiškoji* teisinė nuosavybės samprata, reiškiamą žodžiais *turėti, valdyti* (tiesiogine šių žodžių prasme), pakeičiama *dinamine* samprata. Taigi vietoj ramybės būsenos įsigali nuolatinis transformavimasis, vietoj *turėjimo – naudojimas*, vietoj *daiktinės nuosavybės – finansinė ir komercinė nuosavybė*. Pastaroji nuosavybė reiškia, kad savininkas pasilieka tik vieną juridinį titulą – teisę į pelno dalį, o valdyti nuosavybę atiduoda kitiems, kartu, pasak J. Hedemann, atlikdamas svarbią socialinę funkciją. V. Pakalniškis šiuos procesus įvardija kaip „nuosavybės teisės doktrinos paradigmos kaitą“. Jis pastebi, kad „pasikeitė nuosavybės valdymas – nuo daikto valdymo pereita prie kapitalo valdymo, kaip netiesioginio suvisuomeninto turto valdymo finansinio ir teisinio instrumento“ [10, p. 73–76].

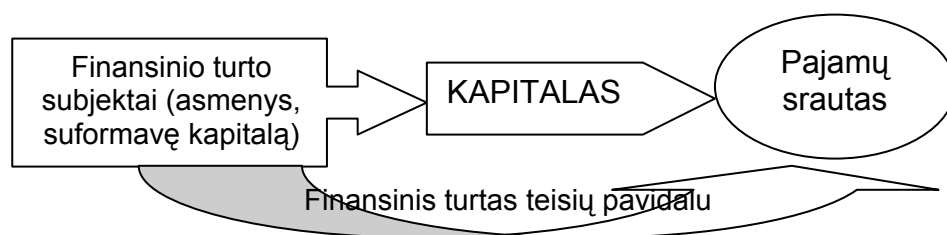

1 pav. Nuosavybės teisės paradigmos kaita, prasidėjus finansinio kapitalizmo istorijai

Vis dėlto ši nauja kapitalo paradigma dar nėra tinkamai integruota į teisės mokslą. Kapitalas dažnai nepagrįstai tapatinamas su pinigais, nors pinigai yra tik atsiskaitymo priemonė

ir pridėtinės vertės kūrimas nėra esminis (nors ir dažnai pasitaikantis) jų bruožas. Mūsų nuomone, kapitalo tapatinimas su pinigais yra metodologinė klaida, nes kapitalas, kaip turtinis kompleksas, gali būti formuojamas iš įvairaus turto: ir materialaus, t. y. žemės, pastatų, įrenginių, ir nematerialaus – turtinių teisių, intelektinės veiklos rezultatų ir pinigų, kuriais siekiama gauti pajamų srautą.

Pastebimi ir teigiami teisinės kapitalo sampratos įtvirtinimo poslinkiai – štai Lietuvos Respublikos civilinio kodekso antrosios knygos komentare kapitalas jau įvardijamas kaip „toks **turtas**, kuris suformuojamas steigiant juridinį asmenį ar plečiant jo veiklą steigimo dokumentuose numatytiems tikslams pasiekti“ [11, p. 124]. Taigi čia kapitalas apibrėžiamas kaip tam tikras turtinis kompleksas, skirtas pajamų srautui sukurti bei teikti. Oksfordo verslo terminų žodyne kapitalas taip pat apibūdinamas kaip turtas, numatytas ilgą laiką naudoti prekyboje ar versle¹.

2 pav. Teisės, kurios suteikiamos asmenims, sukūrusiems kapitalą, kaip atskirą turtinį kompleksą, skirtą pajamų srautui teikti, ir kurios sudaro šių asmenų finansinį turta

2. Kapitalo ir turto santykis: esminės turto tapimo kapitalu prielaidos

Kyla klausimas, kaip turtas tampa kapitalu. Hernando de Soto, Limos (Peru) laisvės ir demokratijos instituto prezidentas, 2000 m. išleistoje savo knygoje „Kapitalo misterija: kodėl kapitalizmas triumfuoja Vakaruose ir žlunga kitur“ [3] ypatingą dėmesį skiria nuosavybės transformavimo į kapitalą problemai. De Soto, prieš parašydamas šią knygą, su tyrinėtojų komanda, kuriai vadovavo, penkerius metus tyrė nuosavybės santykių įgyvendinimą bei apsaugą įvairiose šalyse ir priėjo išvadą, kad besivystančių ir buvusių sovietinių šalių esminė ekonominė problema yra ne verslumo trūkumas, bet lankstaus nuosavybės teisių įgyvendinimo mechanizmo, kuris įteisintų turto, kurį, kaip ekonominį potencialą, asmenys norėtų panaudoti pridėinei vertei kurti besivystančioje rinkoje, trūkumas.

Turtas gali ne tik betarpiškai tenkinti fizinius poreikius (žemė, pastatai, prekės gali būti naudojami prekybai, gamybai arba žemės ūkiui ir nebūdami kapitalu), bet tas pats turtas, kaip kapitalas, gali funkcionuoti lygiagrečiai šalia materialaus pasaulio ir užtikrinti trečiųjų asmenų turtines prievoles arba savininkų nuosavybės teises, taip išnaudodamas savo ekonominį potencialą.

Hernando de Soto kapitalo potencialas vaizdžiai lyginamas su Alberto Einšteino atrasta atome slypinčia milžiniška atominio sprogo formos energija. Autoriaus nuomone, besivystančiose ir buvusiose sovietinėse šalyse egzistuoja „negyvas“ kapitalas, t. y. turtas, taip ir netapęs kapitalu, nes turta, kurio ekonominiai ir socialiniai aspektai nėra įteisinti formalioje nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemoje, labai sunku padaryti rinkos objektu.

¹ „Capital assets – assets that is expected to be used for a considerable time in a trade or business“ [12, p. 118].

2.1. Formalios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos kūrimo svarba

Turto transformacija į kapitalą yra kompleksinis procesas. Jis prasideda nuo formalios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos kūrimo, t. y. nuo plataus ekonominių ir socialinių nuosavybės aspektų aprašymo ir organizavimo, nuo šios informacijos apsaugos registru sistemoje bei daiktinių teisių titulų fiksavimo. Būtent formalūs nuosavybės teisių registrai parodo ekonominę turto vertę ir taip leidžia ją lengviau kontroliuoti.

Hernando de Soto aprašo vieną iš turto transformacijos į kapitalą aspektų – verslo steigimą JAV ir Peru. Jis itin gerai parodo turto transformacijos į kapitalą sudėtingumo lygį skirtingose šalyse. Dirbdama 6 valandas per dieną, jo komanda įmonę JAV įsteigė per ne visą dieną, o Peru verslo kūrimo procesas buvo itin sudėtingas. Biurokratizmas buvo toks įsigalėjęs, kad ta pati komanda, veikdama pagal visas taisykles, pildydama įvairias formas bei gaudama įvairius oficialius leidimus, užtruko 289 dienas ir išleido beveik pusantro tūkstančio dolerių (ši suma daugumai Peru gyventojų būtų labai didelė). Dėl tokių priežasčių, pasak De Soto, didžioji dalis trečiojo pasaulio verslo yra „išnykusi“ juodojoje rinkoje, o ekonominės problemos gilėja.

2.2. Formalios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos kūrimas Lietuvoje

Praktika rodo, kad nepakanka tik „perkelti“ tinkamų teisės aktų iš vienos teisinės sistemos į kitą. Ne mažiau nei pačių teisės aktų kokybė yra svarbi tų teisės aktų įgyvendinimo aplinka ir sąlygos. Reikia pripažinti, kad formali nuosavybės teisių įgyvendinimo sistema Lietuvoje dar tik kuriama. Nors bendrovės steigimas čia ir nėra toks sudėtingas kaip Peru, tačiau vis dar jį sunkina daugybė biurokratinių reikalavimų. Nors išplėtotą įstatymų bazę, reguliuojanti akcinių bendrovių veiklą, mažina steigiamųjų dokumentų (įstatų) reikšmę, nes didžiąją dalį bendrovių veiklos reguliuoja imperatyvios įstatymų ir poįstatyminių aktų normos (tai rodo CK 2.47 ir CK 2.83 str. sisteminė analizė), tačiau iki šiol įstatymus įgyvendinančios institucijos (rejestro tarnybos) dažnai kėlė nepagrįstus reikalavimus steigiamiesiems dokumentams ir reikalavo juose perrašinėti įstatymo nuostatas. Jei steigėjai dokumentuose nurodė įstatymuose nenustatytas nuostatas, jas vertino neigiamai arba labai nepatikliai dėl teisinės kompetencijos stokos. Pagrįstai kilo klausimas, ar rejestro tarnybų darbuotojai, dažniausia neturintys teisinio ar netgi kitokio aukštojo išsilavinimo, gali vertinti steigiamųjų dokumentų teisėtumą – tai buvo nustatyta iki 2004 m. sausio 1 d. galiojusiuose teisės aktuose¹. Tokios įstatymo nuostatos bei valstybės tarnautojų veiksmų diskrecija sudarė puikias korupcijos gyvavimo sąlygas, nes už papildomą atlygį tie patys valstybės tarnautojai dažnai pasiūlydavo parengti dokumentus, „forma ir turiniu atitinkančius įstatymą“. Kai pradės veikti Lietuvos Respublikos civilinio kodekso antrosios knygos 5 skyriuje ir Lietuvos Respublikos juridinių asmenų registro įstatyme nustatytas registras, kuriuo remiantis vienodais principais registruojami visi juridiniai asmenys, kaupiami, atnaujinami ir perduodami tarpusavyje susijusiems registrams, informacinėms sistemoms ir kitiems naudotojams juridinių asmenų registravimo duomenys, minėta teisės aktų spraga bus pašalinta. Nuo 2004 m. sausio 1 d. Juridinių asmenų registro funkcijas atlieka valstybės įmonė Registrų centras. Steigiamųjų dokumentų teisėtumą vertins nebe valstybės tarnautojai, o notarai. Kita vertus, šių funkcijų atidavimas notarams neabejotinai didins steigimo išlaidas ir galbūt laiką.

Taigi tenka pripažinti, kad turto virtimo kapitalu procesas Lietuvoje dar nėra pakankamai sklandus, tačiau pastebimos ir pažangios formalios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos kūrimo tendencijos – Lietuvos registrų centralizacija ir reikalavimų unifikavimas.

¹ „Registro tvarkytojas gali atsiskaityti įregistruoti juridinį asmenį (...), jeigu: (...) 4) dokumentų forma ar turinys prieštarauja įstatymams“ (CK 2.68 str. 1 d. [13]).

3. Kapitalo formavimasis ir apyvartą užtikrinanti nuosavybės teisių įgyvendinimo sistema

Į ką turėtų būti atkreiptas dėmesys, formuojant pažangią nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemą? Juk nuosavybės teisių įgyvendinimo sistema lemia kapitalo formavimosi būdus, struktūrą bei naudojimo galimybes. Dėl pažangios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos pasiekti rezultatai Vakarų šalyse liudija, kad svarbiausia besivystančioms šalims, prie kurių vis dar priskirtina ir Lietuva, yra ne gauti ar pagaminti kuo daugiau turto, o pažinti, įdiegti ir įgyvendinti formalią teisinę nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemą, lengvai pasiekiamą kiekvienam žmogui. Tokia sistema turėtų atlikti šias funkcijas: 1) fiksuoti turto ekonominį potencialą; 2) integruoti įvairialypę informaciją į vieną sistemą; 3) užtikrinti asmenų atskaitomybę; 4) didinti turto apyvartumą; 5) skatinti asmenų ūkinį aktyvumą ir iniciatyvumą; 6) garantuoti sandorių apsaugą.

3.1. Turto ekonominio potencialo fiksavimas

Turto virsmas kapitalu parodomas sandoriu, aktu ar kitu įrašu. Svarbi tampa asmens teisė į namą, o ne pats namas, kaip fizinis objektas. Iš materialaus pasaulio turtas perkeliama į konceptualią tikrovę, kurioje veikia kapitalas. Šiame kitokių dimensijų pasaulyje formali nuosavybė yra ne pats namas, bet ekonominė ir socialinė šio namo koncepcija, materializuota teisinę reikšmę turinčiuose žymenyse, kurie apibūdina ne fizines, bet ekonomines ir socialines turto savybes, kad turtą būtų galima panaudoti įvairiems tikslams (investuoti arba užtikrinti gaunamų investicijoms lėšų grąžinimą, kartu fiziškai neperduodant paties namo).

3.2. Informacijos integravimas į sistemą

Viena iš priežasčių, veikiančių turto virsmą kapitalu, yra įvairialypės informacijos sujungimas į vieną sistemą. Hernando de Soto, atlikęs tyrimą besivystančiose ir buvusiose komunistinėse šalyse, nustatė, kad nė vienoje iš jų nebuvo darnios formalios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos, tačiau egzistavo dešimtys ar net šimtai išsisklaidžiusių organizacijų, eklektiškai atliekančių jos funkcijas. Pažangiose valstybėse visa informacija apie nuosavybės teises yra standartizuota ir universaliai pasiekama, o pačiai nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemai, išsivysčiusiai per kelis šimtmečius, būdingas patikimumas bei lankstumas. Nuosavybės teisių registras (plačiąja prasme) apsaugo interesus ir užtikrina atskaitomybę, suteikdamas reikalingą informaciją, nuorodas bei aptarnaudamas vykdymo mechanizmus. Ši sistema tampa jungiamąja grandimi, padedančia asmenims turtą iš fizinės tikrovės paversti konceptualia kapitalo, išnaudojančio savo ekonominį potencialą, tikrove.

3.3. Asmenų atskaitomybės užtikrinimas

Formalios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos įdiegimas lemia tai, kad prarandamas savininko anonimiškumas, ir kartu jis užtikrina asmeninę atskaitomybę, nes asmuo, neįvykdęs įsipareigojimų, gali būti lengvai atpažintas, disponavimas jo turtu apribotas, o per vykdymo mechanizmus išieškotos palūkanos bei netesybos. Taip ši sistema apsaugo ne tik nuosavybę, bet ir sandorius, kartu skatina asmenis laikytis įstatymų bei sutartinių įsipareigojimų ir gerbti kitų asmenų teises.

3.4. Turto apyvartumo didinimas

Vienas iš svarbiausių pažangios nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos požymių yra galimybė pakeisti turto teisinį statusą taip, kad šis kurtų pridėtinę vertę. Skirtingai nei fizinės išraiškos turtas, teisės į turtą turėtų būti lengvai derinamos, skaidomos, tipizuojamos ar

naudojamos verslo sandoriams skatinti per įsipareigojimus užtikrinančią funkciją. Turto aprašymas tipinėmis kategorijomis integruotoje formalioje nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemoje suteikia galimybę standartizuoti skirtingas nuosavybės teisės rūšis. Be to, tipinių formalių nuosavybės dokumentų turinys turi palengvinti atskirų turto požymių vertinimą. Taigi standartų naudojimas pažangioje nuosavybės teisės įgyvendinimo sistemoje labai sumažina turto perdavimo ir mobilizavimo išlaidas bei terminus.

3.5. Asmenų ūkinio aktyvumo ir iniciatyvumo skatinimas

Formali nuosavybės teisių įgyvendinimo sistema paprastai ir nebrangiai užtikrina patikimą informaciją apie asmenų turto titulus bei to turto požymius. Padarydama informaciją apie turtinių teisių kaitos istoriją bei jų savininkus lengvai sužinoma, ši sistema sukuria Vakaruose atskaitingų ir patikimų bei lengvai identifikuojamų verslininkų bendruomenę. Ši informacija kartu su teisinėmis priemonėmis yra pagrindas valdyti riziką, ją skaidyti draudimo priemonėmis ir užtikrinti prievolės daikto savininko teisės naudotis daiktu apribojimais. Taigi pagrindinis šios sistemos laimėjimas yra pastebimas asmenų ūkinio aktyvumo didėjimas, nes eiliniam šalies gyventojui suteikiama galimybė kurti ryšius su viešuoju ir privačiuoju sektoriais įgyti papildomų prekių ir paslaugų.

3.6. Sandorių apsauga

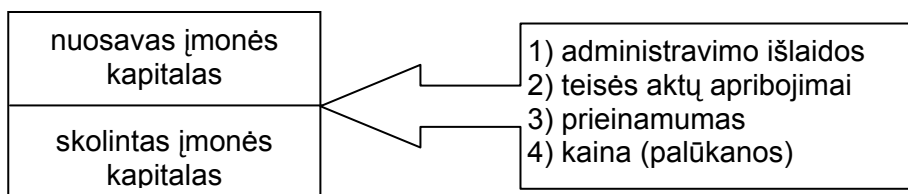
Viena iš svarbiausių priežasčių, įgalinanti nuosavybės teisių įgyvendinimo priemones veikti sistemingai, yra titulų, aktų, daiktinių teisių ribojimo ir to, kas aprašo ekonomiškai svarbius turto aspektus, įrašų pastovumas ir apsauga. Tai valstybinių ar jų įgaliotų institucijų funkcija. Duomenų įrašai turi įspėti kiekvieną, ketinantį panaudoti turtą, jei šis turtas yra įkeistas, pagrįstas servitutu, nuomojamas, susijęs su įsiskolinimu ar suvaržyta jo apyvarta dėl bankroto, paminklosaugos, aplinkosaugos ar kitų specialiųjų reikalavimų. Kita vertus, nepaisant viešos įrašų apskaitos sistemos, daugelio kitų privačių sistemų (pvz., turto vertintojų, nekilnojamojo turto agentūrų, draudimo bei kt.) veikla taip pat turėtų būti plėtojama, kad padėtų sandorio šalims mobilizuoti, perduoti, įvertinti bei nustatyti turto titulus, lanksčiai ir patikimai kuriančius pridėtinę vertę. Nors ši sistema apsaugo ir pačią nuosavybę, ir sandorius, tačiau akivaizdu, jog Vakarų sistemoje yra išskiriama būtent sandorių apsaugos funkcija. Besivystančiose šalyse, kuriose teisė ir valstybinės institucijos yra įspraustos į kolonijinės ir archaiškos romėnų teisės rėmus, kurie saugo tik nuosavybę, ši sistema dažniausia padeda reguliuoti tik paveldėjimo santykius ir atlieka tik palikėjo valios įgyvendinimo priežiūrą.

4. Kapitalo kaupimą bei struktūrą lemiantys veiksniai

Akivaizdu, kad kiekvienos šalies ekonominė pažanga priklauso nuo veiksmingo kapitalo kaupimo ir paskirstymo. Formalios teisinės nuosavybės teisių įgyvendinimo sistemos sukūrimas ir įdiegimas yra ne vienintelis veiksnys, veikiantis turto kapitalizaciją, tačiau jis daugiausia lemia kapitalo rinką, kurios funkcionavimo prielaida – lanksčios ir sudėtingos rinkų reguliavimo priemonės: prievolių užtikrinimo, įmonių veiklos, nuosavo ir skolinto kapitalo investuotojų apsaugos teisinio reguliavimo formos bei kompetentingas šių teisės aktų taikymas.

Tradiciškai kapitalas yra skirstomas į investuotą (nuosavą) ir skolintą. Tačiau kokie veiksniai lemia kapitalo struktūrą – vienos ar kitos rūšies kapitalo dominavimą rinkoje? Kapitalo rūšių apyvarta rinkoje priklauso nuo kapitalo prieinamumo, jo kainos (palūkanų), administravimo išlaidų ir teisės aktų apribojimų. Administruoti skolintą kapitalą dažniausia yra daug paprasčiau ir pigiau, tačiau jis yra ne toks pasiekiamas, ypač tiems, kurie negali pasiūlyti prievolių užtikrinimo priemonių. Be to, teisės aktai, reglamentuojantys ribotos turtinės

atsakomybės juridinių asmenų veiklą, nustato papildomus reikalavimus – tam tikrą skolinto kapitalo santykį su juridinio asmens nuosavu kapitalu. Investicinis (nuosavas) kapitalas yra universalesnis, jo administravimo išlaidos gali būti nedidelės, ypač uždaruose akcinėse bendrovėse, kur yra mažas akcininkų skaičius. Be to, investicinis kapitalas atlieka ir užtikrinamąją funkciją, nes jis pritraukia skolintą kapitalą.

3 pav. Įmonės kapitalo kilmės priklausomybė nuo rinkos veiksnių

Koks turėtų būti kapitalo teisinis reguliavimas, skatinantis ir investuoto, ir skolinto kapitalo rinkų augimą? Į ką turėtų orientotis verslo teisės normos, kad atitiktų ir užtikrintų investuotojų teises ir lūkesčius, veiktų ekonomikos augimą per kapitalo rinkų mobilizavimą?

4.1. Nuosavo kapitalo kaupimą lemiantys veiksniai

1998 metais paskelbtame tyrime [14] pastebima, jog vertinant **nuosavo** kapitalo kaupimo bei savininko teisių įgyvendinimo teisinį mechanizmą, turėtų būti atsižvelgiama į tokius esminius kintamuosius, kurie turėtų būti pastebimi teisės aktuose ir praktikoje:

- ar teisės aktuose įteisintas principas „*viena akcija – vienas balsas*“;
- ar yra numatyta galimybė balsuoti su įgaliojimu;
- ar yra galimybė apginti pažeistas teises;
- ar privaloma sumokėti dividendus smulkiesiems akcininkams.

Apibendrinant minėtus kintamuosius, būtina pastebėti, jog teisės aktai, įteisinantys principą „*viena akcija – vienas balsas*“¹ bei sudarantys galimybę smulkiesiems akcininkams apginti pažeistas teises, skatina investuoti² bei didina nuosavo kapitalo rinką. Galimybė per-

¹ Daugelyje šalių teisės aktais remiasi balsavimo akcijomis principas „*viena akcija – vienas balsas*“, tačiau yra ir išimčių. Įstatuose gali būti nustatoma, jog privilegijuotųjų akcijų savininkai neturi balsavimo teisės, tačiau visų paprastųjų akcijų savininkams balsuojant turi būti užtikrinamos vienodos teisės. Prancūzijoje galimos akcijos su dviguba balsavimo teise, o Švedijoje teisės aktų leidžiamos akcijos, kurių balsavimo teisės gali būti iki dešimties kartų didesnės. Anglijoje tokios akcijos neuždraustos, tačiau nėra paplitusios.

² Investuotojų įsitikinimas, kad jų kapitalas bus apsaugotas nuo bendrovės valdymo organų ar dominuojančiojo akcininko piktnaudžiavimo, lėšų iššvaistymo, yra labai svarbus kapitalo rinkos faktorius. Bendrovės valdybai, administracijai ar dominuojančiajam akcininkui gali atsirasti galimybių veikti bendrovės vardu, tačiau tenkinti tik savo interesus smulkiųjų akcininkų interesų sąskaita.

Vienas iš būdų akcininkams įgyvendinti ir apsaugoti savo teises yra galimybė inicijuoti teisminį arba administracinį procesą prieš bendrovės administraciją, valdybą, dominuojantįjį akcininką. Kaip rodo kitų šalių patirtis, svarbus akcininkų teisių apsaugos lygį įrodantis faktorius yra veiksmingų pažeistų teisių gynbos priemonių, nereikalaujančių didelių išlaidų ir laiko, egzistavimas. Smulkiųjų akcininkų pasitikėjimas kapitalo rinka auga, kai teisinė sistema turi mechanizmus, leidžiančius akcininkams kreiptis į teismą, jei yra rimtas pagrindas manyti, kad jų teisės buvo pažeistos.

Iki 1998 m. Lietuvoje akcininkai ieškinius galėjo reikšti labai ribotai, nes bylose, kuriose buvo ginčijamas bendrovės sandoris, akcininkas buvo laikomas netinkama šalimi. 1995 m. gruodžio 20 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo apžvalgos „Dėl įstatymų taikymo teismų praktikoje nagrinėjant civilines bylas, kuriose paskolos sutarčių įvykdymas užtikrintas įkeitimo, laidavimo bei garantijos sutartimis“ 4 dalyje teismas nurodė, kad sandorius gali ginčyti tik materialinio teisinio santykio dalyviai – sutarties šalys. Akcininkai yra tik akcijų, o ne bendrovės turto savininkai. Akcininkas nėra bendrovės vardu sudaryto sandorio subjektas, iš šio sandorio neatsiranda jo civilinės teisės ar pareigos, todėl jis neturi teisės reikšti ieškinio. Savo teises jis realizuoja per visuotinį akcininkų susirinkimą.

duoti balsavimo teises ar balsuoti per įgaliotinį¹ taip pat skatina investuoti, nes mažina balsavimo išlaidas bei didina smulkiųjų akcininkų dalyvavimo įmonės valdyme bei kontrolės galimybes per grupinę veiklą. Vis dėlto teisės aktai, reikalaujantys sumokėti privalomus dividendus akcininkams (Lietuvoje nenumatyta) pirmiausia yra skirti kompensuoti ir apsaugoti investuotojus, tačiau, kita vertus, šių teisės normų veikimas gali daryti neigiamą įtaką rinkos kapitalizacijai dėl to, kad mažina įmonių galimybę plėstis, kartu mažina pakartotinio investavimo pajamas.

4.2. Skolinto kapitalo kaupimą lemiantys veiksniai

Minėtas tyrimas [14] išskyrė šiuos **skolinto** kapitalo kaupimui svarbiausius kintamuosius:

- ar įkeitimu apsaugotos prievolės yra patenkinamos pirmiausia;
- ar įvykus bankrotui bei reorganizavimui, išlieka įmonės valdymo organai, jų nariai;
- ar įmonei iškėlus bankroto bylą, sustabdomas prievolių vykdymas, „užšaldomas“ įmonės turtas.

Pripažįstama, kad pirmasis iš šių kintamųjų – įkeitimu apsaugotų prievolių patenkinimas pirmiausia, kaip vienas iš įkeitimo teisinio reguliavimo komponentų, yra svarbiausias,

Taigi iki 1998 m. akcininkų teisės Lietuvoje ginti pažeistas teises buvo labai ribotos, o tai, be abejo, padarė žalą Lietuvos kapitalo rinkai. Dominuojantiems akcininkams bei bendrovės valdymo organams buvo sudarytos visos galimybės piktnaudžiauti savo galiomis bendrovėse, todėl smulkieji akcininkai prarado iki to laiko ir taip labai silpną, nesusiformavusį pasitikėjimą akcijomis ir kitu finansiniu turtu, galinčiu duoti pajamų. 1998 m. balandžio 17 d. įsigaliojus Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių įstatymo pakeitimams ir papildymams, išplėtos akcininkų teisės ginčyti bendrovės veiksmus. Buvo įteisinta bendrovės akcininko teisė skųsti teismui direktoriaus sudaromus sandorius, kurie viršija jo kompetenciją, normalią ūkinę riziką, bei reikalauti atlyginti dėl tokio sandorio patirtą žalą (1998 m. kovo 19 d. įstatymo Nr. VIII–666 „Akcinių bendrovių įstatymo redakcija“ 29 str. 11 d.). 2001 m. įsigaliojęs Akcinių bendrovių įstatymas (toliau – ABĮ) dar išplėtė akcininkų teises kreiptis teisminės gynybos. ABĮ 20 straipsnis nustatė, kad akcininkai turi teisę apskųsti teismui visuotinio akcininkų susirinkimo, stebėtojų tarybos, valdybos bei administracijos vadovo sprendimus ar veiksmus. Be to, vienas ar keli akcininkai be atskiro įgaliojimo turi teisę reikalauti ir kitiems akcininkams padarytos žalos atlyginimo, tai anksčiau galiojusiose ABĮ redakcijose nebuvo numatyta.

Daugelyje šalių prieita prie išvados, kad alternatyvios ginčų sprendimo procedūros, vykdomos vertybinių popierių rinką reguliuojančių organų, bent jau kaip pirmos instancijos, yra veiksmingas ginčų reguliavimo metodas.

¹ Šiuo metu visuotinai įteisintos balsavimo bei balsavimo teisės perdavimo sutartys. Kaip akcininkų atstovai tokiose sutartyse vis dažniau yra bankai ir kitos kreditinės įstaigos. Remdamiesi balsavimo sutartimis, stambieji akcininkai, turintys didelę įtaką valdymo organams, arba bankai dar labiau sustiprina savo pozicijas. Bankai turi itin didelę įtaką, ypač Vokietijoje. Bankai, juridiskai atstovaujantys smulkiesiems akcininkams, formaliai veikiantys šių akcininkų naudai, dažnai primeta savo valią daugeliui bendrovių. Balsavimo sutarčių instituto plėtrai didelę reikšmę turi akcininkų skaičiaus gausėjimas.

Ekonominio bendradarbiavimo ir vystymo organizacijos (OECD) 1995 m. paskelbtuose bendrovės valdymo principuose rekomenduojama, kad balsavimo galimybė per įgaliotuosius asmenis, kaip ir balsavimo galimybė iš anksto, raštu būtų nustatyta visose šalyse, nes tai sudaro galimybę smulkiesiems bei užsienio šalių akcininkams dalyvauti visuotiniuose akcininkų susirinkimuose ir priimti sprendimus. Be to, kapitalo tarp šalių judėjimas verčia ieškoti galimybių dalyvauti visuotiniuose akcininkų susirinkimuose ir juose balsuoti naudojantis šiuolaikinėmis ryšio priemonėmis.

Šalis	Ar galima balsuoti iš anksto paštu?	Ar galima balsuoti per įgaliotinį?	Ar leidžiami susitarimai tarp akcininkų dėl balsavimo?
Lietuva	Taip. Jei tokia galimybė numatyta įstatuose, gali užpildyti bendrąjį balsavimo biuletenį.	Taip. Akcininko fizinio asmens įgaliojimas turi būti patvirtintas notaro, o akcininko juridinio asmens įgaliojimas – jo vadovo parašu ir antspaudu.	Taip. CK numato akcininkų balsavimo sutartis, tačiau jose negali būti numatyta, kad balsuojama ar susilaikoma už atlyginimą.
Prancūzija	Taip. Akcininkui siunčiamas specialus formuliaras ir dokumentai, kuriuose įvardijamas sprendimų turinys.	Taip	Taip. Jei akcininkas už tai negauna kompensacijos pinigais.
Vokietija	Ne.	Taip.	Taip.
Anglija	Paprastai ne. Balsuojama keliant rankas.	Tik kai yra įmonių grupės.	Taip, bet nėra įprasta.

atsižvelgiant į naudojimosi šia teisine priemone išlaidas, operatyvumą bei veiksmingumą. Kai kuriose šalyse (ir Lietuvoje), iškėlus įmonei bankroto bylą iki bylos išnagrinėjimo, sustabdomas įmonės prievolių vykdymas netgi įkeitimu apsaugotiems reikalavimams, tai neabejotinai didina kreditorių riziką ir kredito aptarnavimo išlaidas, be to, neigiamai veikia skolinto kapitalo rinką. Tačiau per įmonės bankroto procedūros laikotarpį buvusių įmonės valdymo organų narių tolesnis įmonės administravimas (Lietuvoje nenustatyta) neigiamai veikia perspektyvius kreditorius.

Išvados

1. Kapitalo koncentracijos procesai XIX amžiuje lėmė tai, kad įprasta *statiškos* teisinės nuosavybės samprata, išreikšta valdymo dominavimu, buvo pakeista *dinamiškąja* nuosavybės samprata, išsiskiriančia naudojimo dominavimu.

2. Turtas, kaip nuosavybės teisės objektas, gali betarpiškai tarnauti fiziniams poreikiams tenkinti, nebūdamas kapitalu, tačiau tas pats turtas gali funkcionuoti lygiagrečiai šalia materialaus pasaulio kaip kapitalas, pavyzdžiui, užtikrinantis trečiųjų asmenų prievolės arba savininkų nuosavybės teises ir taip išnaudojantis savo ekonominį potencialą.

3. Kapitalas, apimdamas turto materialųjį matmenį, kartu gali sukurti pridedamąją vertę, papildomą pajamų srautą. Vis dėlto kapitalo potencialas yra pasyvus, kol nuosavybės teisių įgyvendinimo procese neįgyja lanksčios formos, nes tam, kad turtas virstų kapitalu ir civilinėje apyvartoje kurtų pajamų srautą, jis turi būti tam tikru būdu objektyvizuotas ir formalizuotas.

4. Viena iš priežasčių, veikiančių turto virsmą kapitalu, yra įvairialypės informacijos sujungimas į vieną sistemą. Kapitalo formavimąsi ir apyvartą užtikrinanti nuosavybės teisių įgyvendinimo sistema, apimanti ir juridinių asmenų registrą, yra jungiamoji grandis, padedanti asmenims turta, kaip fizinės tikrovės objektą, paversti konceptualios kapitalo, išnaudojančio savo ekonominį potencialą, tikrovės objektu. Formali nuosavybė jau yra ne fizinis objektas, bet ekonominė ir socialinė šio objekto koncepcija, materializuota teisinę reikšmę turinčiuose žymenyse, kad jį būtų galima panaudoti įvairiems tikslams (investuoti arba užtikrinti gautamų investicijoms lėšų grąžinimą). Dėl to turto teisinis statusas tampa nesunkiai pakeičiamas, o turto titulai, skirtingai nei pats turtas (fizine išraiška), lengvai derinami, skaidomi, mobilizuojami ar naudojami verslo sandoriams skatinti užtikrinamąja funkcija.

5. Teisės normos, atitinkančios ir užtikrinančios skolinto ir nuosavo kapitalo investuotojų teises ir lūkesčius, veikia kapitalo rinkų mobilizavimą bei struktūrinius pasikeitimus.

LITERATŪRA

1. **2003 lapkričio 6 d.** Ūkinių bendrijų įstatymas Nr. IX–1804, įsigaliojęs nuo 2004 m. sausio 1 d. // Valstybės žinios. 2003. Nr. 112–4990.
2. **1998 m. gegužės 12 d.** Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo įstatymas Nr. VIII–729 // Valstybės žinios. 1998. Nr. 54–1492.
3. **De Soto H.** The Mystery of Capital: why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else. – New York, 2003.
4. **Hilferding R.** Finance Capital: a Study of the Latest Phase of Capital Development. – London; Boston, 1981.
5. **Neal L.** The Rise of Financial Capitalism: International Capital Markets in the Age of Reason. – Cambridge, 1990.
6. **Иоффе О. С.** Избранные труды по гражданскому праву. – Москва, 2000.
7. **Duguit L.** Les transformations generale du droit civil. – Leon-Paris, 1913.

8. **Renner K.** Die Rechtsinstitute des Privatrechts und soziale Funktion. – Stuttgart, 1965.
9. **Hedemann J. W.** Sachenrecht des Bürgerlichen Gesetzbuches. – Berlin-Leipzig, 1924.
10. **Pakalniškis V.** Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Jurisprudencija. 2002. T. 28(20).
11. **Lietuvos Respublikos** civilinio kodekso komentaras. – Vilnius, 2002.
12. **The Oxford** Dictionary for the Business World. – New York, 1993.
13. **Civilinis kodeksas**, patvirtintas 2000 m. liepos 18 d. įstatymu Nr. VIII–1864 // Valstybės žinios. 2000. Nr. 74–2262.
14. **La Porta Rafael, Florencio Lopez-de-Silanez, Andrei Shleifer, Robert Vishny.** Law and Finance // Journal of Political Economy. 1998.

The Theoretical and Structural Paradigm of Capital: Legal Aspects

Dr. Julija Kiršienė
Doctoral Candidate Agnė Tikniūtė
Law University of Lithuania

Keywords: financial capital, Register of Property Rights, factors influencing capitalization.

SUMMARY

The article approaches an issue of capital as legal phenomenon, the particular consideration taking to conception and structure of capital. Because of lack of such analysis in local and foreign legal literature, lawyers do not use the term of “capital” or misuse it. The objectives of this article is to reveal the conception of capital from the historical development of property and capital doctrine perspectives, ascertain relation of property and capital and explain legal aspects of process of property transformation to capital, to propose the model of formal property rights system, which would promote the process of property transformation to capital, also to detect the criteria settled in legal acts that determine the capitalization and capital accumulation processes.

This article shows that the main feature of capital is to produce the flow of income, but the economic potential of capital is passive while during the process of implementation of property rights obtains the flexible form as in order property would produce the flow of income it should be in some way objectified and formalized. Formal property is not the material object but economical and social conception that is materialized in legal titles, registered in one system. On the other hand the capitalization and accumulation of equity and debt capital depends on some criteria settled in legal acts.

